

Історія

УДК 271.4-42:94(477.87)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17707130>

**Греко-Католицька Церква як чинник морально-духовного та
національного самоусвідомлення українців Закарпаття**

Свищо Вікторія Юріївна,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії

факультету суспільних наук, ДВНЗ «УжНУ»

м. Ужгород, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6810-8267>

Прийнято: 03.11.2025 | Опубліковано: 24.11.2025

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню ролі Греко-Католицької Церкви Закарпаття у формуванні морально-духовного та національного самоусвідомлення українців Закарпаття в умовах складних історико-культурних і політичних процесів. У роботі розкривається взаємозв'язок між етнічною, релігійною та національною ідентичностями, що формувалися на прикордонних територіях під впливом різних державних, цивілізаційних і культурних чинників.*

Автор підкреслює, що греко-католицьке духовенство стало провідником національної ідеї, сприяло збереженню мовно-культурної самобутності та протистояло асиміляційним процесам. Проаналізовано внесок видатних діячів О. Духновича, М. Лучкая, А. Волошина, Т. Ромжі у пробудження національної свідомості та духовну консолідацію закарпатських українців. Показано, що Церква, зберігши східний обряд і українську літургійну традицію, виконувала функцію не лише релігійної, а й культурно-освітньої

інституції, яка забезпечувала спадкоємність української ідентичності в умовах бездержавності та тоталітарного тиску. Особливу увагу приділено періоду радянських переслідувань, коли підпільне духовенство продовжувало душпастирську діяльність, сприяючи збереженню віри й національного духу.

На основі аналізу історичних джерел, періодики, спогадів та фольклорних матеріалів доведено, що Греко-Католицька Церква Закарпаття виступила осердям духовного опору, культурної ідентичності й моральної стійкості українців у регіоні. У статті окреслено значення релігійного чинника у становленні модерної української нації та підкреслено, що духовна традиція Церкви залишається важливим елементом сучасної національної самоідентифікації.

Ключові слова: *Греко-Католицька Церква, українська національна ідентичність, етнонаціональна самосвідомість, національне відродження, культурна ідентичність, підпільна церква.*

The Greek Catholic Church as a Factor of Moral, Spiritual, and National Self-Awareness of Ukrainians in Transcarpathia

Viktoriia Svyshecho,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department
of Philosophy, Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6810-8267>

Abstract. *The article is devoted to the study of the role of the Greek-Catholic Church of Transcarpathia in shaping the moral, spiritual, and national self-awareness of Ukrainians in Transcarpathia amid complex historical, cultural, and political processes. The study reveals the interconnection between ethnic, religious,*

and national identities that developed in borderland territories under the influence of various state, civilizational, and cultural factors.

The author emphasizes that the Greek Catholic clergy became a bearer of the national idea, contributed to the preservation of linguistic and cultural uniqueness, and resisted assimilation processes. The contribution of prominent figures such as Oleksandr Dukhnovych, Mykhailo Luchkai, Avgustyn Voloshyn, and Theodore Romzha to the awakening of national consciousness and the spiritual consolidation of Transcarpathian Ukrainians is analyzed. The article shows that the Church, having preserved the Eastern rite and Ukrainian liturgical tradition, fulfilled not only a religious but also a cultural and educational mission, ensuring the continuity of Ukrainian identity under conditions of statelessness and totalitarian pressure. Particular attention is given to the period of Soviet persecution, when the underground clergy continued their pastoral activity, contributing to the preservation of faith and the national spirit.

Based on the analysis of historical sources, periodicals, memoirs, and folklore materials, it is demonstrated that the Greek Catholic Church of Transcarpathia became a center of spiritual resistance, cultural identity, and moral resilience of Ukrainians in the region. The article outlines the significance of the religious factor in the formation of the modern Ukrainian nation and emphasizes that the Church's spiritual tradition remains an essential element of contemporary national self-identification.

Keywords: *Greek Catholic Church, Ukrainian national identity, ethno-national consciousness, national revival, cultural identity, underground church.*

Постановка проблеми. В умовах історичних змін та соціокультурних трансформацій Закарпаття питання збереження національної ідентичності та морально-духового розвитку українців набуває особливої актуальності. Греко-Католицька Церква виступає важливим інститутом, який формує моральні

цінності, духовну культуру та національну свідомість. Проте до цього часу недостатньо досліджено комплексний вплив Церкви на процеси морально-духовного та національного самоусвідомлення. Наукова новизна статті полягає у спробі комплексно осмислити вплив Греко-Католицької Церкви як соціокультурного та духовного інституту на процес формування української ідентичності Закарпаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національної ідентичності стали предметом активного вивчення у працях багатьох сучасних гуманітаріїв. Американський історик Б. Андерсон [1] розглядає націю як «уявну спільноту» – ідеологічну конструкцію, що, попри свою умовність, виконує реальну соціальну функцію, забезпечуючи почуття солідарності та спільності. Український та американський історик С. Плохій [12] підкреслює важливість формування національної ідентичності як складової виховання громадянина і патріота. У дослідженнях українських учених (М. Вегеш [4], О. Мишанич, В. Фенич [16], В. Худанич,) увагу зосереджено на особливостях етнонаціонального розвитку Закарпаття.

Місцеве населення краю завжди відчувало спільність із українцями по обидва боки Карпат, а за спостереженням М. Тиводара [15], етнічна самосвідомість стала основою формування української ідентичності в регіоні. Незважаючи на значну кількість праць, недостатньо досліджено взаємозв'язок між церковною традицією та процесом формування української ідентичності Закарпаття, що і становить наукову новизну цього дослідження.

Дослідження, присвячені регіональним аспектам національної ідентичності, зокрема Закарпаттю, свідчать про складність етнокультурного ландшафту краю, де переплітаються українські, угорські, словацькі, румунські та інші культурні впливи. Сучасні автори відзначають, що специфіка регіону визначається не лише історичними чинниками, а й соціокультурною багатомовністю, конфесійною мозаїкою та впливом транскордонних

контактів. Попри значний науковий доробок, більшість робіт зосереджується на історико-описовому матеріалі й рідко розглядає ідентичність як динамічну систему соціальних комунікацій. Це зумовлює потребу у нових дослідженнях, здатних поєднати історичний аналіз із сучасними соціокультурними підходами.

У межах сучасного гуманітарного дискурсу простежується також тенденція до вивчення ролі освіти, культури та релігії у відтворенні ціннісних орієнтацій, що формують національну свідомість. Однак мало уваги приділено тому, як саме локальні інституції – школи, університети, церкви, культурні осередки впливають на збереження та трансформацію ідентичності в умовах європейської інтеграції. Недостатньо досліджено й взаємодію традиційних каналів соціалізації з новими медіа, які дедалі більше визначають інформаційне поле молодого покоління.

Критичний аналіз наукової літератури свідчить, що актуальними залишаються кілька проблем: відсутність комплексних міждисциплінарних підходів до вивчення національної ідентичності; обмеженість емпіричних досліджень у прикордонних регіонах; брак порівняльних робіт, що поєднують історичні, соціологічні та культурологічні методи; а також недостатнє врахування впливу сучасних комунікативних процесів на формування ціннісних орієнтирів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, недостатньо проаналізованою залишається роль Греко-Католицької Церкви Закарпаття у збереженні та формуванні української національної ідентичності в умовах політичного, культурного й релігійного тиску. Не до кінця з'ясованими є механізми, через які духовна традиція впливала на консолідацію етносу, а також внесок церковних діячів, зокрема Теодора Ромжі та Августина Волошина, у підтримку національної свідомості населення.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити особливості формування української національної ідентичності в Закарпатті у контексті діяльності Греко-Католицької Церкви та визначити її роль у збереженні духовно-національної єдності українців.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

1. Проаналізувати основні підходи до розуміння поняття «національна ідентичність» у сучасній гуманітарній науці.
2. Висвітлити історичні умови формування національної свідомості населення Закарпаття.
3. Охарактеризувати діяльність провідних діячів (М. Лучкая, О. Духновича, А. Волошина, Т. Ромжі) у процесі національного самоусвідомлення.
4. Розкрити роль Греко-Католицької Церкви як чинника духовного та національного єднання українців Закарпаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна ідентичність формується не лише як результат етнічної належності, а й через політичні, культурні та ціннісні орієнтири. Українська ідентичність має складну природу – вона не зводиться лише до етнічної або державної, а поєднує громадянські, культурні та релігійні виміри.

Філософсько-ціннісний вимір національної ідентичності. Для карпатських українців процес національного самоусвідомлення був тривалим і суперечливим. Історичні умови: розчленованість території між різними державами, асиміляційна політика, багатоконфесійність – уповільнили становлення національної ідентичності. Водночас саме культурно-освітня та релігійна діяльність місцевої інтелігенції та духовенства сприяли формуванню української самосвідомості.

Складність проблеми національної ідентичності зумовлена неоднозначністю поняття «нація» та серйозними категоріальними труднощами у сучасному гуманітарному дискурсі. Відсутність єдиного алгоритму виникнення та функціонування національних рухів і держав свідчить про рухомість існуючих норм, які змінюються під впливом глобалізаційних процесів.

Для повного розуміння національної ідентичності необхідно враховувати її взаємозв'язок із різними історичними, культурними, економічними та політичними чинниками, що визначають розвиток сучасних національних спільнот.

Розвиваючи ідеї Б. Андерсона, сучасні дослідники говорять про національність (у значенні етнічності) як про результат виховання в окремому суспільстві, де людині навіюється ідея спільного походження і тісних кровних, культурних та історичних зв'язків усіх представників народу, до якого він належить. Насправді за цією ідеєю не стоїть конкретна реальність, нація залишається «уявною спільнотою», «ідеологічною конструкцією». Звичайно, це не означає, що вона нереальна, фіктивна і така, що існує «лише в головах». Уявність нації вказує виключно на ту обставину, що кожен з її індивідів особисто не знає і ніколи не пізнає усіх її членів, що не заважає з ними себе співвідносити. Водночас нація завжди територіально визначена (навіть, якщо її кордони еластичні чи розмиті), суверенна (має державу і незалежність) і виражається у почутті спільної солідарності. Якщо нація уявляється чи «винаходиться» чи «конструюється», то слід вияснити, в силу яких причин і під впливом яких факторів утверджується даний тип колективної солідарності, а інші або відтискаються, або зникають. Для адекватного аналізу феномена нації необхідним є звернення до національної ідентичності. Національна ідентичність потіснила більш звичні для традиційних підходів поняття національної самосвідомості чи національного характеру [1].

Національна ідентичність виникає не просто як результат розвитку етнічних спільнот, а формується згідно з власними принципами індивіда, який конструює свою ідентичність залежно від спільноти, способу життя та цінностей. Жодна із сучасних націй на момент свого виникнення не володіла усталеністю культурних ознак – мовою, спільними традиціями, звичаями тощо. Основним фактором була політична ідентифікація громадян суверенної держави. Відтак, етнічна та національна ідентичності мають різні ступені стабільності. Етнічна ідентичність зазвичай визначається походженням та належністю до певної спільноти і залишається сталим елементом. Вибір національної ідентичності обумовлений політичними, економічними, соціальними й історичними факторами, що робить її ситуативною та рухомою. Таким чином, етнічна ідентичність характеризується стійкістю, оскільки базується на спільній культурі та походженні, які є постійними та незмінними. «Українська ідентичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною громадянській ідентичності як феномену політичної нації. Етнічній – оскільки, по-перше, система цінностей українського етносу, його культура, звичаї, обряди не є загальноприйнятими, а по-друге, українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам. Українську ідентичність мають також представники численної діаспори – і західної, і східної» [14, с. 171].

Український та американський історик Сергій Плохій зазначає, що «формування національної ідентичності є важливим елементом всебічного розвитку особистості, виховання громадянина, патріота своєї країни, навчання загалом. Ключову роль у цьому процесі відіграє система національних цінностей, національна ідея, повага до національних символів, любов до рідної культури і традицій, особистісна орієнтація на розбудову Української

держави. Упродовж століть Україна була кордоном не лише різних державних утворень, але і різних цивілізаційних зон. Співіснування прикордонної історії призвело до розмитості і фрагментарності української ідентичності» [12, с. 48].

Історичний контекст і формування національної свідомості. Процес національного самоусвідомлення для карпатських українців виявився затяжним і складним. Почався він пізно – лише у XX ст., коли галичани й буковинці, уже усвідомили себе українцями. А завершується він для південнокарпатців (та й то ще не для всіх) тільки в наші дні, коли сусідні державницькі утворення угорців, поляків, румунів і словаків уже давно пройшли процес національної консолідації і владнали майже всі свої національно-культурні проблеми на етнічних стиках в Українських Карпатах. Питаннями національної ідентичності закарпатців цікавилися не лише закарпатські дослідники (О. Мишанич, М. Тиводар, М. Вегеш, В. Худанич), але і науковці з інших регіонів України і навіть Європи.

Наприкінці XIX. ст. українська інтелігенція, особливо галицька, виявила зацікавленість історичним Закарпаттям, що призвело до інтенсифікації культурного обміну. Це сприяло поширенню української національної ідентичності. Один із перших українських діячів, який проявив інтерес до історичного Закарпаття був М. Драгоманов. У 1876 р. він побував у Мукачеві, Ужгороді, зустрічався з представниками закарпатської інтелігенції та звернув увагу на низький рівень культурного розвитку і стан національної свідомості населення. Ще більше його здивувала позиція інтелігенції, яка майже нічого не робила для покращення ситуації.

Територія Закарпаття входила в різні державні організми, була розмежована штучними кордонами, але вона формувалася й залишалася однією цілісною структурою, не втрачаючи свого слов'янського, а в новітні часи – українського характеру. Етнонаціональне самоусвідомлення корінних

жителів Закарпаття значно відставало від таких процесів у Наддніпрянській Україні, Галичині, Буковині. Поряд з іншими причинами як внутрішнього так і зовнішнього характеру, гальмування процесу етнічного самоусвідомлення русинів-українців Закарпаття спричинялося переважно політикою держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Правлячі кола тих країн віддавали перевагу сприймати жителів Закарпаття «рутенами», «угро-русами», «русинами», «руснаками», «карпато-русами», але не українцями.

Визначення національної свідомості закарпатців здійснювалося переважно на підставі політичної зорієнтованості населення Закарпаття. Предметом нашого аналізу є друковані джерела, періодична преса, фольклорні записи та розповіді очевидців, що робить можливим об'єктивний розгляд процесу національного самоусвідомлення карпатських українців.

Місцеве населення Закарпаття завжди відчувало свою спільність із «братами за Карпатами», зберігало етнічну самосвідомість, яка в ХХ ст., за висловом українського вченого-етнолога М. Тиводара, стала фундаментом для формування тут суто української національної самосвідомості [15, с. 91]. Для її збереження, нівеляції асиміляційних процесів, які повсякчас стимулювалися угорськими панівними колами, спротиву їм упродовж Середніх віків та початку Нового часу надзвичайно важливе значення належало відстоюванню обрядової специфіки та прав «руської» церкви, яка тоді була чи не єдиною національною інституцією предків сучасних закарпатських українців. Наприкінці ХІХ ст. про таку її роль наголосив А. Кралицький: «Не будь Церкви, пропала бы народность наша» [9, с. 7].

Громадсько-політичні, наукові та церковні діячі кінця ХVІІІ ст. – першої половини ХІХ ст., такі як Іван Пастелій, Андрій Бачинський, Олександр Духнович та ін. доклали чимало зусиль у формування національної самоідентифікації закарпатців. Серед закарпатських культурно-освітніх діячів першої половини ХІХ століття, котрі досліджували історію Закарпаття, слід

особливо виокремити священика, історика, мовознавця, культурно-освітнього діяча – Михайла Лучкая та громадсько-політичного, культурно-освітнього, наукового і педагогічного діяча, який пройшов нелегкий шлях від рядового настоятеля храму до першого президента Карпатської України, від рядового викладача учительської семінарії до ректора Українського вільного університету – Августина Волошина. Саме завдяки А. Волошину протягом двох десятиліть на Закарпатті виріс цілий загін високоосвіченої інтелігенції, яка очолила боротьбу народу за незалежність Карпатської України наприкінці 30-х років XX століття. За своїм значенням, за внеском у піднесення національної свідомості закарпатських українців стоїть поруч з Олександром Духновичем. Блаженніший Любомир Гузар справедливо зауважив, що «у загальний контекст державницьких змагань XX століття вписують ся також події на Закарпатті, на так званій Срібній Землі – частині української етнографічної території, котра, знаходячись під різни ми займанщинами, все ж таки зберегла свою національну ідентичність, що проявилось у другій половині тридцятих років XX ст. і провідником цього національного пробудження був отець Августин Волошин» [5, с. 10].

А. Волошин закликає український народ до християнської єдності, оскільки вважає її відсутність однією із головних причин трагедії українського народу останніх років. У своєму заповіті А. Волошин дає також поради майбутнім поколінням українського народу: «Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між ними і для католицької Церкви. Лише загально-християнська етика, що стоїть над народами і державами, може забезпечити і нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає нам можливості найширшої і найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утилітаризму і без

жорстокости безбожного соціального плану. Без додержування цієї головної основи здорового розвитку культури, нарід наш знову може втратити свого тяжко здобуту свободу» [4, с. 370].

Цікавими є публікації і виступ А. Волошина на захист українського національного прапора. У 1930-х рр., коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, А. Волошин написав статтю «Наш прапор», де звернувся до його давньої історії. Тут відчувається сильний виховний ефект, який є актуальним і досі. «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по наших золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напоминає нас на наслідування ідеалів народних». З огляду на це А. Волошин закликав: «Підкосіть високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапора суть ворогами самого народу» [4, с. 154].

Становлення етнонаціональної ідентичності закарпатських русинів відбувалося на релігійних засадах. Вони об'єднувалися довкола релігійних громад, що були виразниками їхньої окремішності у поліетнічному середовищі, де домінували різні монархії та релігійні течії. Священики стали основними носіями національної ідеї, і протистояли асиміляційним процесам, однак соціально-економічне становище та неосвіченість певних священиків стали загрозою у цій боротьбі.

Починаючи з першої половини ХХ ст. починає зароджуватися українська національна самосвідомість через діяльність саме греко-католицького духовництва, які виступали проти ліквідації народних шкіл та проти витіснення кирилиці мадярською латиницею. В 1939–1944 роках були спроби

видавати книги українською мовою, проводити культурну, освітню роботу [10]. Особливо показовим була діяльність в 1939–1942 роках молодіжної націоналістичної організації, метою якої було визволення Закарпаття та здобуття Україною незалежності. [11]

Період переслідувань і підпільна діяльність. Кінець 40-х – початок 50-х років став найтяжчим періодом для греко-католиків Закарпаття. Законна структура церкви була повністю зруйнована арештами єпископату, примусовим переходом до російського православ'я та репресіями проти непокірного духовенства і вірних, яким залишалося одне – вистояти в надії на кращі часи. Греко-католики зберігали вірність церкві навіть у місцях ув'язнення чи заслання, де вони відбували покарання за «антирадянську діяльність». Місцева преса рясніла статтями з нападками на конфесію, її керівників звинувачували у співпраці з тодішніми урядами на шкоду народним масам, в антикомуністичній, антирадянській позиції. Греко-католиків Закарпаття називають фашистами, заарештовують священиків. Тому, вважається, що саме категоричне неприйняття ідеї «возз'єднання» Закарпаття з комуністично-радянською Україною стало головною причиною насильної ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті [8, с. 136].

Так само, як в економіці, політичному житті чи в соціальній сфері, було зроблено спробу звести все до одного знаменника і в духовному житті країни. Ставилося завдання формування в кожній людини науково-матеріалістичного світогляду, позбавленого, так би мовити, національного колориту, інтернаціонального за своїм характером. Греко-католицька церква зуміла зберегти майже в незмінному вигляді східну візантійсько-українську літургію, котра акумулювала чимало українських національних елементів. Це сприяло патріотичній налаштованості її прибічників, а сама церква не раз стимулювала національне відродження українців. Церква перетворилася на широко розгалужену та впливову інституцію Закарпаття, важливий консолідуючий

чинник і духовну опору у змаганнях за українську державність. Рух греко-католиків які зберегли свою церкву, незважаючи на державний терор, а також прихильність значної частини вірних у підпіллі, за легалізацію був складовою частиною протистояння тоталітарній атеїстичній, антицерковно налаштованій владі. Таким чином, Греко-Католицька Церква Закарпаття стала духовним і національно-консолідаційним чинником, що сприяв збереженню української ідентичності в умовах політичного тиску та культурної асиміляції.

У Закарпатській області поступово сформувалися «нелегальні» на думку тоталітарної радянської влади, підпільно діючі структури греко-католицької церкви: висвячувалися священники і єпископи, які проводили релігійно-богослужбову діяльність, відновлювалися монастирі. Все частіше в закритих греко-католицьких церквах неофіційно, без дозволу влади, проводилися богослужіння [8].

Греко-Католицька Церква на Закарпатті зіткнулася з численними викликами та переслідуваннями з боку владних структур. Перед наймолодшим єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії, який розпочав свою роботу 24 вересня 1944 року постало безліч вкрай складних завдань: збереження храмів та церковного майна, поповнення парафій кадрами, так як частина священників виїхала за межі краю, релігійна освіта молоді – майбутнього церкви, розмноження та поширення молитовників та підручників. Не дивлячись на намагання та спроби єпископа Теодора Ромжі, після ліквідації УГКЦ на Львівському соборі на теренах СРСР коли діючою єпархією залишалася Мукачівська, єпископ розумів, що такий самий сценарій чекає і на греко-католиків Закарпаття. Співробітники силових структур, розуміючи, що Греко-Католицька Церква на Закарпатті має великий авторитет на місцеве населення, яке в цілому є глибоко віруючим, намагаються знайти матеріал, який би скомпрометував єпархію: роблять ревізії в бібліотеках, з метою пошуку антирадянської літератури і т.д. Розголосу вони не хотіли і

намагалися маніпулювати закарпатськими греко-католиками через вплив на єпископа та його найближче оточення. Проте і цього не сталося, так як єпископ Теодор Ромжа протестував проти конфіскації храмів, проти відмов з боку уповноваженого Ради у справах релігійних культів реєструвати греко-католицькі громади та всіляко засуджував репресії проти греко-католицьких священиків.

Єпископ Теодор Ромжа мав бездоганну, з точки зору політичної оцінки, репутацію. Він не був втягнутий ні в одну з груп греко-католицьких священиків, які мали певні симпатії пропольського, прословацького, проугорського чи антирадянського спрямування. Така нейтральність давала йому ряд переваг, але й, з точки зору комуністичних органів, була підставою для нагальної необхідності долучити ієрарха до реалізації свого наміру щодо приєднання греко-католиків до православ'я. Так само, як і православним священнослужителям, йому було запропоновано попросити Московського патріарха, аби той прийняв його церкву під юрисдикцію РПЦ [6, с. 115].

Близько ста шкіл та два педагогічні училища мала Мукачівська єпархія у своєму розпорядженні. Безумовно мала вона і семінарію, в ужгородському замку, де п'ять років пропрацював Теодор Ромжа. У травні 1945 року церковні будівлі, які раніше використовувалися для потреб освіти – націоналізували. Найбільш болюче ці зміни відчули на собі вчителі церковних шкіл та дяки в селах, котрі жили в церковних будівлях і користувалися церковними землями. Конфіскація єпархіальних та парафіяльних земель поставило єпархію у дуже складне становище, так як утримання духовенства лягло повністю на плечі вірників. Становище священиків-пенсіонерів, хворих, овдовілих сімей священників, звільнених священиків-педагогів було вельми складне, так як єпархія їм жодним чином допомагати не могла [7, с. 244].

В 1944-1945 роках викладання Слова Божого в школах ще не забороняли, тільки з двох годин на тиждень скоротили до одної. Але з прийняттям

Народною Радою 20 квітня 1945 року Декрету про відділення школи від церкви і розпорядження уповноваженого в справах освіти від 27 липня 1945 року, вже у наступному 1945-1946 навчальному році, викладання Слова Божого було заборонено. Священику не дозволялося навіть заходити в школу. На підставі цього Декрету була проведена націоналізація, тобто конфіскація майна церковних, парафіяльних шкіл і вилучені з під єпархіального церковного управління всі інтернати і гуртожитки [3].

У ці роки найскладнішим для властей, а заодно і РПЦ, виявилось «навернення» вірних і духовенства в лоно російського православ'я. Духовенство православної церкви якісно не могло рівнятися з греко-католицьким духовенством, так як переважна більшість греко-католицьких священиків мали вищу освіту, на відміну від священиків Православної церкви, які в основному вищої освіти не мали. В середовищі інтелігенції, яка була представлена переважно греко-католицькими священиками, на жаль, не було вироблено єдиної ідентичності. Підтримка греко-католицькими священиками російської національної ідентичності означало б автоматичну підтримку православ'я. Чого вони дозволити не могли. Відтак російська національна ідентичність була відкинута частиною інтелігенції.

Формою спротиву для частини колишнього кліру ГКЦ стало зречення від сану та перехід на світську діяльність із продовженням душпастирської роботи в нелегальних умовах. Яскравим прикладом такого опору є постать о. Івана Кіша. Навчаючись у Ужгородській духовній семінарії, він не зміг завершити навчання після примусового закриття закладу у 1948 році радянською владою, коли завершив третій семестр. Високі академічні здібності І. Кіша привертали увагу влади, яка прагнула зламати його опір, зокрема через виклики до органів КДБ та вимогу до священиків доповідати про інформацію, отриману під час сповіді. Проте І. Кіш відмовився підкорятися й обрав професію вчителя. Через нестачу педагогічних кадрів у регіоні йому вдалося влаштуватися у школу

Севлюшського округу. Пізніше, коли його минуле було розкрито, йому довелося шукати роботу в іншому місці. Лише у 1991 році, у 65-річному віці, Іван Кіш був висвячений на священика в церкві святого Архістратиґа Михаїла в Мукачеві єпископом Іваном Семедієм.

Кампанія арештів греко-католицьких священиків мала на меті залякування решти кліру та примус до переходу в РПЦ. Проте священнослужителі ГКЦ Закарпаття проявили значний опір. Наприклад, на 1 січня 1949 р. у Мукачівській єпархії ГКЦ налічувалося 270 священиків. Протягом 1945–1948 рр. було репресовано 33 духовних особи. У 1949–1950 рр. під тиском влади до РПЦ перейшло 132 священики, що становило 48,9 % усього кліру [2]. Ці дані свідчать про значну частку духовенства, яке продовжувало опір, зберігаючи вірність греко-католицькій традиції та українській національній ідентичності.

Ліквідація Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у повоєнний період була штучним процесом, що відбувався всупереч волі духовенства та вірян. Вона здійснювалася виключно через застосування карально-репресивних заходів, провокацій, впровадження таємної агентури в церковне середовище, формування антикатолицької громадської думки та розпалювання міжконфесійної ворожнечі. Ініціатором цих дій виступала радянська влада з метою досягнення внутрішньополітичних і міжнародних цілей. Насправді процес ліквідації зводився до насильницького знищення греко-католицизму та підпорядкування релігійного життя інтересам комуністичного режиму. Борьба з греко-католицьким духовенством і громадою Закарпаття стала невід’ємною частиною механізму утвердження комуністичної влади в регіоні.

Переведення греко-католицьких громад у православ’я здійснювалося адміністративно-силовими методами. Більшість священиків, які перейшли до складу РПЦ, фактично не змінювали релігійних обрядів під час богослужінь та надання релігійних послуг. Саме це стало однією з основних причин, що

спонукала частину колишніх греко-католицьких громад погодитися на перебування у складі РПЦ.

Водночас десятки священників та монахів чернечих орденів продовжували чинити опір режимові, борючись за відновлення діяльності несправедливо ліквідованої Греко-Католицької Церкви. Цей спротив мав як духовний, так і морально-політичний характер, ставши важливим чинником збереження церковної ідентичності на Закарпатті.

Та все ж остаточної мети знищити українських греко-католиків комуністичне керівництво не досягло. Греко-католицька церква на Закарпатті упродовж чотирьох десятиків років продовжувала існування в підпільних умовах, створивши феномен так званої «катакомбної церкви». В умовах активної фази боротьби за державну незалежність України наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття УГКЦ легалізувала свою діяльність. Львівський собор УГКЦ 1990 року скасував усі рішення по суті псевдособору 1946 року, Греко-Католицька Церква відновила статус, церковну структуру та масову підтримку мільйонів віруючих українців, ще раз підтвердивши своє історичне право на звання національної церкви.

За 45 років переслідування та катакомб Греко-Католицька Церква Закарпаття втратила майже все: легальний статус, майно, численних вірних. Владиці Теодору Ромжі вдалося домогтися від більшості кліру єпархії стійкості у вірі. Цьому сприяли його харизматичність та беззаперечний авторитет. Теодор Ромжа мав великий вплив на своїх священників. За його життя ніхто з священників не наважився відкрито здійснити апостазію. Згодом, у 1949 році, під час завершальної стадії ліквідації Мукачівської греко-католицької єпархії, загартованість духовенства, яку воно отримало за часів діяльності єпископа Теодора Ромжі, стала вирішальним фактором у виборі тернистого шляху ісповідництва. А мученицька смерть владики стала

прикладом і натхненням для багатьох священників, які не зламалися й пішли на муки і смерть за вірність Христові і його Церкві [13, с. 43].

Український історик Ю. Данилець акцентує увагу на ролі періодики у антирелігійній пропаганді на Закарпатті, а саме аналізує наповнення обласних газет та їх значення у боротьбі із церквою. Дослідник зазначає, що матеріали, які публікувалися на сторінках районних газет, умовно можна розділити на статті, що централізовано надсилалися зверху або передруковувалися із обласних ЗМІ та публікації, що розкривали питання релігійного та антицерковного характеру на місцях [13, с. 153].

Знищувати греко-католицьку церкву на Закарпатті державі було простіше, ніж у Галичині, так як на Закарпатті вже існувала православна єпархія з власними структурами, яка в жовтні 1945 року перейшла в канонічну залежність від Московського патріархату. Навіть організаційно сильна Мукачівська греко-католицька єпархія не мала шансів протистояти державно-церковному альянсу. Радянсько-православні органи влади не поспішали з ліквідацією унії в Закарпатті, оскільки, на відміну від Галичини, тут не було потужного націоналістичного підпілля. Основною причиною, на думку українського історика Юрія Волошина що спонукала комуністичну державу до знищення греко-католицької церкви на Закарпатті, був «український характер уніатської церкви» [16, с. 241]. Тому, було прийнято рішення замінити український за характером і тому, ворожий, греко-католицизм на зрозуміле та близьке російське православ'я, яке ідеально вписувалося в комуністичний тоталітаризм.

Підсумовуючи вищезазначене, можна відзначити провідну роль Греко-Католицької Церкви у формуванні свідомості закарпатських українців щодо їхньої етнонаціональної приналежності. Незважаючи на те, що серед закарпатських греко-католицьких священників, які втілювали різні соціально-політичні погляди (українофільські, русинофільські, русофільські), будучи

тогочасною інтелігенцією Закарпаття всі вони прагнули національної самоідентифікації закарпатців. Важливим аспектом у цьому процесі для греко-католицького духовенства було просвітництво та освіта, зокрема молодого покоління. Проте різноманітні суспільно-політичні та культурні фактори гальмували процес етнонаціональної самосвідомості, особливо примусове насадження проугорської та русофільської орієнтації серед верхівок закарпатського греко-католицького духовенства.

Роль греко-католицької церкви у формуванні власне української національної самосвідомості та розвитку українського національного руху аж ніяк не впливала із внутрішньої сутності самої церкви як духовної інституції чи з характеру церковної унії, яка пов'язувала цю церкву з Римським престолом і західнохристиянським світом, і тим більше не була наслідком її власного осмисленого й цілеспрямованого бажання таку роль відігравати. Приналежність до унії в окремі історичні періоди й за певних обставин була лише одним із чинників, які визначали національну тотожність українця. Іншими словами: далеко не всі українці були і є греко-католиками, так само, як далеко не всі греко-католики вважали і вважають себе українцями.

В українському контексті нормативним ідеалом виступає українська демократична (або громадянська) нація, спільнота громадян України різного етнічного походження, що поділяють у своєму співіснуванні загальнодемократичні принципи. Самоідентифікація із демократичною ідеєю означає те, що панівною цінністю для української спільноти мають стати уявлення про проведення політики у демократичний спосіб, тобто повага до демократичних процедур, право не лише обирати, а й контролювати владу, забезпечення права меншості на відстоювання своєї позиції, утвердження політичного та соціо-культурного плюралізму як норми суспільного життя тощо.

Сучасне значення Церкви. Сьогодні Греко-Католицька Церква Закарпаття продовжує відігравати важливу роль у національному житті. Її діяльність спрямована на духовне відродження, патріотичне виховання молоді та збереження культурної спадщини. В умовах війни та європейської інтеграції Церква виступає чинником суспільної консолідації, утверджуючи християнські й національні цінності як основу громадянської зрілості.

Греко-Католицька Церква сьогодні виступає посередником між християнською традицією Сходу й Заходу, сприяючи формуванню європейської ідентичності українців на засадах толерантності, солідарності й духовної відповідальності.

«Україна має виразне європейське покликання, – зауважив у червні 2001 року папа Іван Павло II відвідуючи Україну, – яке підкреслюють також і християнські корені вашої культури. Висловлюю побажання, щоб ці корені могли зміцнити вашу національну єдність, даючи здійснюваним тепер реформам життєдайні соки справжніх цінностей» [8, с. 576]. Папа Іван Павло II акцентував увагу на християнських коренях української культури, які є фундаментальними для розуміння національної ідентичності. Християнські цінності, такі як любов до ближнього, милосердя, справедливість та мир, є важливими для зміцнення національної єдності. Вони допомагають створювати моральні та етичні основи, які можуть об'єднувати людей різних регіонів і соціальних груп. Національна єдність є ключовим аспектом формування національної ідентичності. Папа Іван Павло II висловив надію, що християнські корені культури зможуть зміцнити національну єдність України. Це означає, що спільні цінності та культурні традиції можуть допомогти подолати регіональні, етнічні та політичні розбіжності, створюючи відчуття спільності та спільної мети. Формування національної ідентичності, про яке говорив папа Іван Павло II, полягає в інтеграції європейських цінностей, християнських моральних основ та історичних традицій у сучасне українське

суспільство. Цей процес включає в себе зміцнення національної єдності, підтримку етичних стандартів у реформах та створення спільного почуття приналежності до європейської спільноти. Виконання цих завдань сприятиме розвитку стабільної, об'єднаної та процвітаючої України.

Висновки. Формування української національної ідентичності в Закарпатті є складним і багатовимірним процесом, що відбувався у взаємодії культурних, релігійних, політичних та соціальних чинників. Геополітичне становище краю, історична належність до різних державних утворень і постійний зовнішній вплив спричинили неоднорідність ідентифікаційних орієнтацій місцевого населення. У цих умовах саме духовно-релігійна традиція стала стабілізуючим фактором, який забезпечив збереження культурної тяглості, мови, моральних засад і усвідомлення належності до українського народу.

Вирішальну роль у цьому процесі відіграла Греко-Католицька Церква Закарпаття, яка стала не лише духовним осередком, а й важливою інституцією національної консолідації. Її священники та ієрархи поєднували пастирську, освітню та громадсько-культурну діяльність, утверджуючи ідеї національної гідності, самоповаги та духовної свободи.

Завдяки своїй освітній, просвітницькій і соціальній місії Церква стала осередком формування морального опору асиміляційним процесам. Через мережу шкіл, парафій, літургію рідною мовою та видавничу діяльність вона заклала основи для формування духовно зрілої та національно свідомої спільноти. Постать єпископа Теодора Ромжі символізує незламність і жертовність українського духу, а його приклад підтверджує, що віра і національна свідомість є взаємопов'язаними вимірами буття народу.

Сьогодні досвід Греко-Католицької Церкви Закарпаття набуває нового змісту в контексті сучасних соціокультурних викликів – війни, європейської інтеграції, моральної дезорієнтації суспільства. Церква продовжує виконувати

місію духовного провідника, сприяє консолідації суспільства, формуванню патріотизму та відповідальності громадян. Її діяльність підтверджує, що збереження духовної спадщини є запорукою національної стійкості, культурного відродження та громадянської зрілості українського народу.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення взаємодії релігійної та громадянської ідентичностей у контексті сучасних трансформацій українського суспільства та аналіз сучасного стану Греко-Католицької Церкви в Закарпатті та її впливу на формування патріотичних і ціннісних орієнтацій молоді.

Загалом, осмислення духовно-національного досвіду Закарпаття забезпечує методологічне підґрунтя для глибшого розуміння феномену української ідентичності та її сучасних трансформацій.

Список використаних джерел

1. Benedict Anderson. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London ; New York : Verso, 2006, 240 p.
2. Бендас С.М. Священники-мученики, сповідники вірності / С.М. Бендас, Д.С. Бендас. Ужгород: Закарпаття, 1999. С. 381–402
3. Важливі віхи в історії Мукачівської греко-католицької єпархії. Доповіді наукового семінару, присвяченого 250-річчю заснування духовної семінарії. Ужгород, 1998. 107с.
4. Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – будівничий української державності за Карпатами. Вид. 2-ге. Київ : Парлам. вид-во, 2021. 472 с.
5. Віднянський С.В., Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення: монографія. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2021. 372 с.

6. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М.М. Вегеш, Н.М. Концур-Карабінович, В.В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В.В. Гудзя, О.М. Ситника. Ужгород, 2022. 348 с.
7. о. Ласло Пушкаш. Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа. Львів: Інститут історії Церкви Львівської богословської академії, 2001. 244 с.
8. Пащенко В.О. Греко-католики в Україні (від 40–х років ХХ ст. до наших днів) / В.О. Пащенко ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава: АСМІ, 2002. 616 с.
9. Пекар В. Нариси історії церкви на Закарпатті. Том 2. Видавництво Отців Василіян «Місіонер», Рим-Львів, 1997, 492 с.
10. Піпаш В. Видання українською мовою в умовах угорської окупації Закарпаття (1939–1944 рр.) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород, 2009. Вип. 22. С. 150–153
11. Піпаш В. Українське націоналістичне підпілля на Закарпатті у роки Другої світової війни // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород, 2010. С. 24–32.
12. Плохій С. Між історією та нацією Павло Роберт Магочій і переписування Української історії. Науковець, історик і науковий діяч: внесок Павла-Роберта Магочія в наше розуміння України та центральної Європи. Ужгород : видавництво В. Падяка, 2012. 421 с.
13. Репресії тоталітарних режимів проти церкви. Збірник конференції присвячений до 70-річчя мученицької смерті владики Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі, Ужгород, 2018, 182 с.
14. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. К. : НІСД, 2011. 336 с.

15. Тиводар М. П. Народознавчі роздуми. Ужгород, 1995. 208 с.
16. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.) *Carpatica – Карпатика*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 35: Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. С.232-246